ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՍ ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱԾԻՆ
«ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹ»
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՎԵՐԼՈՒԾԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՀՐԱՄԱՆԱՒ

ՆՈՐԻՆ ՍՈՒՐԲ ՕԾՈՒԹԻՒՆ

Տ. Տ. ԳԱՐԵԳՆԻ Բ.

ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԵՒ ՎԵՀԱՓԱՌ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱԾԻՆ

«ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹ»
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՎԵՐԼՈՒԾԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԱՐԺԵԲԱՆԱԿԱՆ ԱԿՈՒՆՔՆԵՐԸ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՀԱԶԱՐԱՄՅԱ ՏԱՐԵԳՐՈՒԹՅԱՆ ԾԱԼՔԵՐՈՒՄ

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին
2020

ՀՏԴ 94(479.25)
ԳՄԴ 63.3(5Հ)
Ս 154

Հրատարակվում է երաշխավորությամբ
Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի
Հրատարակչական խորհրդի

ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ-ԽՄԲԱԳԻՐՆԵՐ՝

Գ. Գ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ – «Սահմանադրական մշակույթ» միջազգային վերլուծական կենտրոնի հոգաբարձուների խորհրդի նախագահ, իրավագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Ա. Ե. ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ – ԵՊՀ Հայոց պատմության ամբիոնի վարիչ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

ՏԵՐ ԱՐԱՐԱՏ ՔԱՀԱՆԱ ՊՈՂՈՍՅԱՆ – Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի Հրատարակչական բաժնի և «Վաչե և Թամար Մանուկյան» Մատենադարանի տնօրեն

Ս. ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ – Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի Հրատարակչական բաժնի գլխավոր խմբագիր, պատմական գիտությունների թեկնածու

ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐ

Բոզոյան Ազատ	**Հակոբյան Ալեքսան**	**Միրզոյան Նարինե**
Եղիազարյան Արման	**Հարությունյան Գագիկ**	**Մովսիսյան Արտակ**
Թանանյան Գրիգոր	**Մարության Հարություն**	**Վաղարշյան Արթուր**

Ս 154 Սահմանադրական մշակույթի արժեբանական ակունքները հայ ժողովրդի հազարամյա տարեգրության ծալքերում / խմբագիրներ՝ Գ. Հարությունյան, Ա. Մովսիսյան, Տ. Արարատ քահանա Պողոսյան, Ս. Մելքոնյան.– Ս. Էջմիածին: Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի հրատարակչություն, 2020.– 960+64 ներդիր էջ:

Ժողովածուն ներկայացնում է հայկական հնագույն թագավորություններից (սկսած Ք. ա. Գ հազարամյակից) մինչև մեր ժամանակների հանրային հարաբերությունների զարգացման տարբեր ծալքերն ու առանձնահատկությունները, Աշխարհաժողովների, ապա Ազգային-եկեղեցական ժողովների, դրանց ընդունված կանոնական սահմանադրությունների իրավագիտական դերն ու նշանակությունը: Համակողմանի համեմատական վերլուծության շրջանակներում ներկայացվում են ազգային-եկեղեցական ժողովները, «Կանոնագիրք հայոց»-ը, առանձին հեղինակների իրավագիտական երկերը, Լեհահայոց և Աստրախանի հայոց դատաստանագրքերը, Շահամիրյանների «Որոգայթ փառաց»-ը, Արևմտահայոց ազգային սահմանադրությունը: Անդրադարձ է կատարվում Հայաստանի Հանրապետությունում (1918-1920 թթ.) սահմանադրության ստեղծմանն ուղղված ջանքերին, ինչպես նաև Արցախյան շարժման նախօրեին և ընթացքում սահմանադրական պայքարի դրսևորումներին: Հատուկ ուշադրություն է դարձվում սահմանադրական մշակույթի արժեբանական արդի դրսևորումների համատեքստում նոր ժամանակների մարտահրավերներին:

Ժողովածուի նպատակն է ինչպես հայ, այնպես լ միջազգային լայն հանրությանը հաղորդակից դարձնել հայ իրավական ու սահմանադրական մշակույթի ձևավորման ու զարգացման ողջ տարեգրությանը:

ՀՏԴ 94(479.25)
ԳՄԴ 63.3(5Հ)

Տպագրվում է մեկենասությամբ
«ՍԱՐԳԻՍ ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆ» ՀԻՄՆԱԴՐԱՄԻ

ISBN 978-9939-59-258-9

© Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2020
© «Սահմանադրական մշակույթ» միջազգային վերլուծական կենտրոն, 2020

ՆԱԽԱԲԱՆ

Յուրաքանչյուր հասարակության գոյատևման ու զարգացման կարևոր նախապայմաններից մեկը ներդաշնակ համակեցությունն է՝ ժամանակի մեջ գոյի իմաստավորման ու հստակ կանոնակարգման հենքի վրա: Այս իմաստով կարևոր է պատմական փորձի ուսումնասիրումը, պատմական հիշողության վերաիմաստավորումը, քանի որ այն հնարավորություն է տալիս ոչ միայն չկրկնելու անցյալի սխալները, այլև զինվելու դարերով կուտակված դրականով:

Այս առումով ուրախալի է, որ հայոց բազմահազարամյա պատմության ընթացքում շատ են փաստերը, որոնք վերաբերում են համակեցության կանոններին, դասերի և սոցիալական խավերի իրավունքներին: Հայտնի են ոչ միայն աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունների առանձին՝ դասային, այլև համատեղ՝ ընդհանուր, համազգային ժողովներ: Դրանք գումարվում էին երկրի համար խիստ կարևոր (երբեմն՝ ճգնաժամային) իրադրության պայմաններում՝ ստեղծված իրավիճակում համատեղ ուժերով միասնական լուծում գտնելու նպատակով:

Հայաստանի պետականության պատմությունն ըստ գրավոր աղբյուրների կարելի է բաժանել մի քանի մեծ դարաշրջանի.

ա) Վաղ պետական կազմավորումների դարաշրջան (Ք.ա. Գ-Բ հազարամյակներ),

բ) Համահայկական հնագույն պետությունների դարաշրջան (Ք.ա. Թ-Դ դարեր),

գ) Հին հայկական թագավորությունների դարաշրջան (Ք.ա. 331 – Ք.ծ. 428 թվականներ),

դ) Զարգացած միջնադարի հայկական թագավորությունների դարաշրջան (ԺԱ-ԺԴ դարեր),

ե) Հանրապետությունների դարաշրջան (սկսված 1918 թ. մայիսի 28-ից):

Ուշագրավ է և հատկանշական, որ նշված բոլոր դարաշրջաններում էլ հայության կյանքում կարևոր դեր են խաղացել բարձրագույն խորհրդակցական ժողովները, որոնք տարբեր ժամանակաշրջաններում կրել են զանազան անվանումներ՝ Ավագների ժողով, Խորհրդականների ժողով, Աշխարհաժողով, Ազգային-եկեղեցական ժողով, Խորհրդարան, Պառլամենտ, Գերագույն խորհուրդ, Ազգային ժողով: Եթե դա օրինաչափ և պարտադիր է հանրապետությունների դարաշրջանում, ապա նույնը չի կարելի ասել միջնադարի, առավել ևս հին, հնագույն և վաղնջական ժամանակաշրջանների համար: Ավելին, համաշխարհային պատմության մեջ հազվադեպ կարելի է հանդիպել այդ ժամանակաշրջաններում գործած բարձրագույն խորհրդակցական ժողովների, որոնց գործառույթները եղել են վճռորոշ և ոչ թե՝ կամ կամ սոսկ խորհրդակցական, իսկ դրանց ընդունած կանոններն ունեցել են գերակա նշանակություն:

Սակայն բարձրագույն խորհրդակցական ժողովների գործունեությունը հայ իրականության մեջ չի սահմանափակվել միայն պետականությունների ժամանակաշրջաններով: Կարևոր առանձնահատկություն է այն, որ դրանք գործել են նաև անկախ պետության բացակայության պայմաններում՝ վերածվելով յուրօրինակ ազգային-սահմանադիր ժողովների:

Առաջին իսկ հայացքից ակնհայտ է, որ հայ իրականության մեջ սահմանադրական մշակույթի տարրերը, որոնք կոչված են եղել հասարակական կյանքի

ինքնակազմակերպմանը, առկա են եղել դեռևս վաղնջական ժամանակներից:

Երկրի ներքին կյանքին վերաբերող, դասային ներկայացուցչական ժողովները, սովորաբար, քիչ են ուշադրության արժանանում արտաքին ուժերի կողմից և հազվադեպ են գրանցվում օտար աղբյուրներում: Հին Հայաստանում տեղի ունեցած բարձրագույն ներկայացուցչական ժողովները մեծ մասամբ վկայված են քրիստոնեական դարաշրջանում, քանի որ հայկական մատենագրությունը մեր երկրի պատմությունը մանրամասներով շարադրում է հենց քրիստոնեության պետական կրոն հռչակումից սկսած: Դժբախտաբար, մեզ չեն հասել նախաքրիստոնեական դիվանների մեհենական պատմությունները, որոնցում մինչքրիստոնեական շրջանի նման ժողովների գումարման մասին պետք է պահպանված լինեին հարուստ տեղեկություններ: Այդուհանդերձ, նախաքրիստոնեական ժամանակաշրջանում Հայաստանում առկա բարձրագույն խորհրդակցական ժողովների մասին օտար աղբյուրներում ևս պահպանվել են զգալի թվով տեղեկություններ:

Բարեբախտաբար, մեզ հետաքրքրող նյութի վերաբերյալ չափազանց հարուստ տեղեկություններ են պահպանվել քրիստոնեական ժամանակաշրջանի սկզբնաղբյուրներում: Դրանց ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս վեր հանել հանրային հարաբերությունների զարգացման տարբեր ծալքերն ու առանձնահատկությունները: Այդ նյութերը դարձել են բազմաթիվ ուսումնասիրությունների առարկա (հիմնականում՝ պատմագիտական և կրոնագիտական), սակայն չեն դիտարկվել իբրև հայ իրականության մեջ սահմանադիր մտքի դրսևորումների արգասիքներ, նաև այս տեսանկյունից չեն քննարկվել մեկ համակարգի մեջ, ինչը կծներ բազմաթիվ ուշագրավ հարցադրումներ և դրանց պատասխաններ:

Ներկայացվող ուսումնասիրությունների ժողովածուն միտված է ի մի բերելու Հայաստանի պատմության մեջ վկայված սահմանադրական մտքի հնարավոր դրսևորումները, արժեվորելու դրանց իրավագիտական դերն ու նշանակությունը: Համեմատական համակողմանի վերլուծության շրջանակներում ներկայացվում են մինչքրիստոնեական դարաշրջանի վկայությունները, Վաղարշապատի, Աշտիշատի, Շահապիվանի, Դվինի, Կարնո, Աղվենքի, Պարտավի, Մանազկերտի, Շիրակավանի, Անիի, Հարքի, Լոռու, Ձագավանի, Շուղրիի, Հռոմկլայի, Տարսոնի, Սիսի, Ադանայի ազգային-եկեղեցական ժողովները, «Կանոնագիրք հայոց»-ը, Սահակ Պարթևի, Դավիթ Ալավկաորդու, Ներսես Շնորհալու, Մխիթար Գոշի, Սմբատ Սպարապետի իրավագիտական ժառանգությունը, Լեհահայոց և Աստրախանի հայոց դատաստանագրքերը, Շահամիրյանների «Որոգայթ փառաց»-ը, Արևմտահայոց ազգային սահմանադրությունը: Հատուկ ուշադրություն է դարձվում Առաջին հանրապետության տարիներին իրավական մտքի զարգացումներին, Արցախյան շարժման նախօրեին և ընթացքում սահմանադրական պայքարի դրսևորման փաստերին:

Հանրագումարի բերելով պատմական իրողությունները, համակողմանի ներկայացվում են Ազգային-եկեղեցական ժողովների սահմանադիր դերն ու նշանակությունը, կանոնական սահմանադրությունների իրավագիտական բնութագրիչները, սահմանադրական մշակույթի բնորոշ գծերը հայ իրավաքաղաքական մտքի էջերում:

Առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվում նաև սահմանադրությունների արժեբանական արդի դրսևորումներին ու սահմանադրականության զարգացման մարտահրավերներին:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ[1]

Նախաբան 5

Հապավումների ցանկ 15

ԲԱԺԻՆ Ա

Արփակ Մովսիսյան

ՀԱՄԱԿԵՑՈՒԹՅԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՏԱՐՐԵՐԸ ՆԱԽԱՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ. ԱՇԽԱՐՀԱԺՈՂՈՎՆԵՐԻ ՊԵՏԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԴԵՐՆ ՈՒ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ..................19

1.1. *Հայկական վաղ պետական կազմավորումների բարձրագույն ներկայացուցչական մարմինները* 21
- 1.1.1. Արատտա. հնագույն պետությունը Հայաստանում: «Ավագների ժողովի» առաջին հիշատակությունը 21
- 1.1.2. «Ավագների ժողովի» հիշատակությունները Ք. ա. Գ հազարամյակի երկրորդ կեսին 26
- 1.1.3. Ավագների ժողովները Միտաննի թագավորությունում (Ք. ա. ԺԶ-ԺԳ դարեր 29
- 1.1.4. Հայասա-Ազզի թագավորության (Ք. ա. ԺԵ-ԺԳ դդ.) «Ավագների ժողովը» 31
- 1.1.5. Համադաշնություններից՝ կենտրոնացված միապետություն 33

1.2. *Բարձրագույն ներկայացուցչական ժողովները համահայկական թագավորությունների դարաշրջանում* 35
- 1.2.1. Վանի (Նաիրի, Բիայնիլի, Ուրարտու, Արարատ) համահայկական թագավորության Ավագների (խորհրդականների) ժողովը 35
- 1.2.2. Հայկազուն-Երվանդականների պետությունը 41
- 1.2.3. Մեծ Հայքի Հայկազուն-Արտաշեսյանների թագավորությունը .. 45
- 1.2.4. Մեծ Հայքի թագավորությունը Ա-Գ դարերում 48
- 1.2.5. Մեծ Հայքի թագավորությունը Դ-Ե դարերում 52
- 1.2.6. Մարզպանական Հայաստանի աշխարհաժողովները 61

1.3. *Բարձրագույն ներկայացուցչական ժողովների զարգացումը հին Հայասպանում (ամփոփում)* 65

[1] Առանձին բաժինները ներկայացվում են հեղինակային խմբագրությամբ:

ԲԱԺԻՆ Բ

Արման Եղիազարյան

ԱԶԳԱՅԻՆ-ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ Դ-ԺԱ ԴԱՐԵՐՈՒՄ 73

2.1. *Աշտիշատի ժողովի գումարման պատմական միջավայրը. Արշակ Բ արքայի և Ս. Ներսես կաթողիկոսի դարաշրջանը* 75
2.1.1. Աշտիշատի ժողովը (354 թ.) 79
2.2. *Արշակավանի կարգը որպես հրաժարում Աշտիշատի կանոններից* . 82
2.3. Շահապիվանի ժողովը (443 թ.) 83
2.4. Արտաշատի 449 թ. ժողովը 85
2.5. Դվինի 506 թ. ժողովը 86
2.6. Դվինի 554 թ. ժողովը 87
2.7. Դվինի 607 թ. երկու *ժողովները* 88
2.8. Դվինի 645 թ. ժողովը 90
2.9. Դվինի 648 թ. ժողովը 93
2.10. *Համազասպ Մամիկոնյանին Հայոց իշխան ճանաչելու օրակարգով գումարված ժողովը (655 թ.)* 95
2.11. *Արաբ խալիֆա Մուավիայի հրովարտակին պատասխանելու օրակարգով գումարված իշխանաց ժողովը (661 թ.)* 95
2.12. *Գրիգոր Մամիկոնյանին Հայոց իշխան նշանակելու խնդրանքով խալիֆային դիմելու օրակարգով գումարված ժողովը (661 թ.)* 96
2.13. *Պարտավի 699 թ. ժողովը* 96
2.14. Շամքորի Բերդո վանքի ժողովը (707 թ.) 98
2.15. Դվինի 719 թ. ժողովը 99
2.16. Մանազկերտի ժողովը (726 թ.) 99
2.17. Պարտավի ժողովը (771 թ.) 100
2.18. Այլեվայլ ազգային-եկեղեցական ժողովներ Է-Թ դարերում 101
2.19. Իշխանաց ժողովները Ը-Թ դարերում 103
2.20. 862 թ. ժողովը Շիրակավանում 103
2.21. Իրավիճակը Հայաստանում Թ դարի երկրորդ կեսին. Աշոտ Բագրատունու համար խալիֆայից թագ խնդրելու օրակարգով տեղի ունեցած իշխանաց ժողովը 104
2.22. Ազգային-հոգևոր հիմնախնդիրներն Աբաս Բագրատունու դարաշրջանում (929-953 թթ.) և Արդախի ազգային-եկեղեցական ժողովը (949 թ.) ..107
2.23. Անիի ազգային-եկեղեցական ժողովը (961 թ.) 112
2.24. Անիի եկեղեցական ժողովը (968 թ.) 112
2.25. Անիի 973 թ. ժողովը 113
2.26. Անիի ազգային-եկեղեցական ժողովը (1038/1039 թ.) 113

ԲԱԺԻՆ Գ

Ալեքսան Հակոբյան

ՎԱՉԱԳԱՆ ԲԱՐԵՊԱՇՏ ԱՂՎԱՆԻՑ ԱՐՔԱՅԻ «ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԿԱՆՈՆԱԿԱՆ»-Ը՝ ԸՆԴՈՒՆՎԱԾ ԱՂՎԵՆԻ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈՒՄ 115

ԲԱԺԻՆ Դ
Նարինե Միրզոյան

Դ-Ե ԴԱՐԵՐԻ ՀԱՅ ԿԱՆՈՆԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ: ՍԱՀԱԿ ՊԱՐԹԵՎԸ՝ ՀԱՅՈՑ ԿԱՆՈՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԴԻՐ 127

4.1. *Հայ իրավունքի պատմահայեցակարգային բնութագրիչը Դ-Ե դարերում* 129
4.1.1. Հայ եկեղեցու դատաօրենսդրական պաշտոնը պետական կառավարման համակարգում 129
4.1.2. Հայ կանոնական իրավունքի նոմոկանոնական հենքը 133
4.1.3. Դ-Ե դարերի հայոց գրավոր լեզուն՝ որպես հայ կանոնական իրավուքի դրսևորումների միասնականության բնութագրիչ ..134
4.2. *Հայ կանոնական իրավունքի՝ Դ-Ե դարերի դրսևորումները* 136
4.2.1. Ընդհանուր կանոնական իրավունքի դրսևորումներ 137
4.2.1.1. Տիեզերաժողովների կանոնախմբերը 137
4.2.1.1.1. Նիկիայի Ա Տիեզերաժողովի կանոնախումբը 138
4.2.1.1.2. Կոստանդնուպոլսի Բ Տիեզերական ժողովի կանոնախումբը 141
4.2.1.1.3. Եփեսոսի Գ Տիեզերաժողովի կանոնախումբը 142
4.2.1.2. Վեց տեղական արտաքին ժողովների կանոնախմբերը 143
4.2.1.3. Ընդհանուր եկեղեցական գործիչների կանոններ 144
4.2.1.3.1. Աթանաս (Տիմոթեոս) Ալեքսանդրացու կանոնները 144
4.2.1.3.2. Բարսեղ Կեսարացու կանոնները 145
4.2.2. Ազգային կանոնական դրսևորումներ 147
4.2.2.1. Ազգային կամ տեղական մասնավոր ժողովների կանոնախմբեր 147
4.2.2.1.1. Աշտիշատի Բ ժողովի՝ ազգային կանոնադիր Ա ժողովի կանոնները 147
4.2.2.1.2. Շահապիվանի ժողովի կանոնախումբը 149
4.2.2.2. Հայ եկեղեցական գործիչների կանոնները 151
4.2.2.2.1. Սբ. Գրիգոր Լուսավորչի կանոնները 151
4.2.2.2.2. Սբ. Սահակ Պարթևի կանոնախումբը 153
4.2.2.2.3. Սբ. Հովհաննես Մանդակունու կանոնախումբը 154
4.3. *Սբ. Սահակ Պարթևը՝ հայ ազգային կանոնական իրավունքի և կանոնագիտության հիմնադիր* 155

ԲԱԺԻՆ Ե
Ալեքսան Հակոբյան

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՕՁՆԵՑԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ «ԿԱՆՈՆԱԳԻՐՔ ՀԱՅՈՑ» ԺՈՂՈՎԱԾՈՒԻ ՀԵՂԻՆԱԿԱՅԻՆ ՆԱԽՕՐԻՆԱԿԸ ԵՎ ՀԵՏԱԳԱ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 161

ԲԱԺԻՆ Զ

Նարինե Միրզոյան

«ԿԱՆՈՆԱԳԻՐՔ ՀԱՅՈՑ» ԺՈՂՈՎԱԾՈՒԻ Բ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՆԱՎՈՐՈՒՄԸ, ԱՃԸՆԹԱՑՆ ՈՒ ՀԵՏԱԳԱ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 205

6.1. *«Կանոնագիրք Հայոց» ժողովածուի Ա խմբագրության ընդլայնումը Հովհաննես Օձնեցու ժողովածուի հենքի վրա (Ը դարակես-ԺԷ դար)* 210

6.1.1. «Կանոնագիրք Հայոց» ժողովածուի ձեռագրերի Ա խմբի ընդլայնումը Ը դարի կեսերից մինչև ԺԱ դարի առաջին կեսերը ..211

6.1.2. «Կանոնագիրք Հայոց» ժողովածուի ձեռագրերի Ա խմբագրության ընդլայնումը ԺԱ դարի երկրորդ կեսին 213

6.1.3. «Կանոնագիրք Հայոց» ժողովածուի ձեռագրերի Ա խմբագրության ընդլայնումը ԺԱ դարի վերջից մինչև ԺԷ դար 214

6.2. *«Կանոնագիրք Հայոց» ժողովածուի Բ խմբագրության սկզբնավորումը, հետագա սրբագրումներն ու խմբագրումները* 216

ԲԱԺԻՆ Է

Նարինե Միրզոյան

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՏԱՐՐԵՐԸ ԺԱ-ԺԴ ԴԱՐԵՐԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵՌՆԱՇԽԱՐՀԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐՈՒՄ. ԱՆԻԻ, ԼՈՌԵԻ ԵՎ ՁԱԳԱՎԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ-ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐԸ: ԴԱՎԻԹ ԱԼԱՎԿԱՈՐԴՈՒ ԵՎ ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՇԻ ԿԱՆՈՆԱԿԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 229

7.1. *Սահմանադրական մշակույթի տարրերը ԺԱ-ԺԴ դարերի պատմաքաղաքական հոլովույթում* 231

7.2. Դավիթ Ալավկաորդու և Մխիթար Գոշի դերակատարումը սահմանադրական մշակույթի զարգացման գործում 244

7.2.1. Դավիթ Ալավկաորդու «Կանոնական օրինադրություն»-ը 244

7.2.2. Մխիթար Գոշի «Գիրք դատաստանի» երկը 246

ԲԱԺԻՆ Ը

Ազատ Բոզոյան

ԻՐԱՎԱԿԱՆ, ԿԱՆՈՆԱԿԱՆ ԵՎ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ ԿԻԼԻԿՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ 263

8.1. *Մեծ Հայքի եկեղեցաքաղաքական համակարգի քայքայումը ԺԱ դարում* 265

8.2. *Մերձավոր Արևելքը սելջուկյան ռազմարշավներից հետո* 269

8.3. *Մշակութային խաչաձևումներ մահմեդականների հետ* 271

8.4. *Վրաց թագավորության ընդարձակումն ու Զաքարյանները* 273

8.5. *Հայոց մշակույթի նոր վերելքը* 276

8.6. Վրաստանի քաղաքական համակարգը 280

8.7. Եկեղեցական-հոգևոր կյանքը և իշխանության կառուցվածքը հյուսիս-արևելյան Հայաստանում 282
8.8. *Դավանական խնդիրների արծարծումն առօրյա կյանքում և դրա իրավական դրսևորումները* 283
8.9. *Բյուզանդիայի կառավարման համակարգը* 284
8.10. Խաչակիրների կառավարման համակարգը 286
8.11. Ասորական քաղաքակրթության բաժանվածությունը 287
8.12. Հայկական նոր ազնվականության նկրտումները 290
8.13. Քաղաքական եվ մշակութային շփումներ 291
8.14. Հայոց եկեղեցու նվիրապետական կառույցը 292
8.15. Հայոց պետականության նոր օջախը 295
8.16. Հակասություններ Կիլիկիայի և Հյուսիսային Հայաստանի ազգաբնակչության հոգևոր կյանքում 297
8.17. *Իրավական պետության ստեղծման ջանքերը Կիլիկյան Հայաստանում* 298
8.18. Հայոց թարգմանական իրավունքի համահայկական հուշարձաններ 302
8.19. *Թարգմանական այլ կանոնագրքեր (Ծադ-արքայուն-հոռոմների և կաթոլիկների* 307
8.20. *Իրավաստեղծ գործունեությունը Կիլիկյան Հայաստանում* 309

ԲԱԺԻՆ Թ
Նարինե Միրզոյան

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐՈՒՄ: ԼԵՀԱՀԱՅՈՑ ԵՎ ԱՍՏՐԱԽԱՆԻ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳՐՔԵՐԸ 319

9.1. *Լեհահայոց դատաստանագիրքը* 321
9.2. Աստրախանի դատաստանագիրքը 330
9.3. *Հայոց «Դատաստանագրքի» գործարկման աշխարհագրական ընդգրկման ընդարձակումը* 332

ԲԱԺԻՆ Ժ
Գրիգոր Թանանյան

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԱՏԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱԴՐԱՍԻ ԽՄԲԱԿԸ: «ՈՐՈԳԱՅԹ ՓԱՌԱՑ» 343

ԲԱԺԻՆ ԺԱ
Գրիգոր Թանանյան

ԱՐԵՎՄՏԱՀԱՅՈՑ ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԾՆՈՒՆԴԸ, ՆՐԱ ԷՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅՈՒՆԸ 445

11.1. *Սահմանադրության ստեղծման արտաքին և ներքին նախադրյալները*.. 449
11.2. *Սահմանադրականության սկզբնավորումը* 459

11.3. *Ազգային սահմանադրությունը և եվրոպական սահմանադրությունը* 465
11.4. *1860 թվականի սահմանադրության գործադրումը* 469
11.5. *1863 թվականի սահմանադրությունը* 477
11.6. *1863 և 1860 թթ. սահմանադրությունների փարբերությունները* 486
11.7. *1863 թվականի սահմանադրության գործադրումը* 496
11.8. *Սահմանադրական շրջանի պափրիարքները, ափենապեփերը և ազգային ժողովի նիսփերի ժամանակացույցը* 517
11.9. *Թուրքիայի սահմանադրությունը* 520
11.10. Սահմանադրության պափմական դերը 524

ԲԱԺԻՆ ԺԲ

Արթուր Վաղարշյան

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ 533

12.1. *ԺԹ դարի հայ իրավական մշակույթը և ազգային պեփականության հիմնադրման նախադրյալները* 535
12.1.1. Հայ իրավական մշակույթի առանձնահատկությունները ԺԹ դարի սկզբին 535
12.1.2. Իրավական վերափոխումները Օսմանյան Կայսրությունում և հայ իրավական մշակույթի առանձին տարրերի առաջընթացը 540
12.1.3. Արևելյան Հայաստանի իրավական մշակույթի զարգացման օրինաչափությունները ԺԹ դարում 543
12.1.4. Հայ իրավագիտական միտքը ԺԹ դարի վերջին և Ի դարի սկզբին 548
12.1.5. Հայ ազգային պետականության հիմնադրման նախադրյալների համալիրը և մշակութային-կրթական գործոնի առանցքային նշանակությունը 550
12.2. *Հայասփանի առաջին հանրապեփության իրավական համակարգի հիմնադրման և գործողության պայմանները* 557
12.2.1. Հայաստանի առաջին հանրապետության կազմավորումը և իրավական համակարգի նորմատիվային հիմքերի ստեղծումը 557
12.2.2. Սահմանադրության հիմնահարցը և իրավունքի աղբյուրներն Առաջին հանրապետության իրավական համակարգում 561
12.2.3. Իրավական համակարգի գործողության հասարակական պայմանները 567
12.3. *Առաջին հանրապեփության իրավական համակարգի կազմակերպական բաղադրափարրը* 570
12.3.1. Առաջին հանրապետության հռչակումը և կառավարման համակարգը մինչև առաջին խորհրդարանի հիմնադրումը 570
12.3.2. Հայոց ազգային-քաղաքական ներկայացուցչության մարմնից անցումը բնակչության և քաղաքական կուսակցությունների

ներկայացուցչական խորհրդարանական կառավարմանը և օրենսդրմանը 576
12.3.3. Գործադիր իշխանության համակարգը և կառավարությանն օրենսդրական լիազորություններով օժտելու ինստիտուտը 579
12.3.4. Առաջին հանրապետության դատական համակարգը.......... 585
12.4. *Օրենսդրական և ենթաօրենսդրական իրավաստեղծագործությունը Հայաստանի առաջին հանրապետության իրավական համակարգում* 594
12.4.1. Խորհրդարանների իրավասության բնույթը և իրավական ամրագրման հիմնախնդիրը 594
12.4.2. Խորհրդարանի օրենսդրական իրավասությունը և օրինաստեղծագործության կառուցակարգը 596
12.4.3. Հայաստանի խորհրդի և Հայաստանի պառլամենտի օրենսդրական գործունեությունը 611
12.4.4. Կառավարության լիազորություններն օրինաստեղծագործության կառուցակարգում 617
12.4.5. Գործադիր իշխանության ենթաօրենսդրական ակտերը և «պարտադիր որոշումների» ինստիտուտը 627
12.5. *Հայաստանի առաջին հանրապետության գործառութավորման պետաիրավական փորձը և դասերը* 631
12.5.1. Առաջին հանրապետության պետաիրավական համակարգի պատմական գործընթացներն ամփոփող բացահայտողական օրինաչափությունները 632
12.5.2. Առաջին հանրապետության պետաիրավական համակարգի փորձից քաղված կարևոր դասերն արդի պետաիրավական քաղաքականության համար 639

ԲԱԺԻՆ ԺԳ
Հարություն Մարության

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱԽԱՑՄԱՆ ՃԱՆԱՊԱՐՀԻՆ. ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ ՊԱՏԿԵՐԱՑՈՒՄՆԵՐԸ, ԸՆԿԱԼՈՒՄՆԵՐԸ, ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆՆԵՐԸ ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ 643

ԲԱԺԻՆ ԺԴ
Գագիկ Հարությունյան

ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍԵՐԸ ԵՎ ԺԱՄԱՆԱԿԻ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ (ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԱՐԺԵԲԱՆԱԿԱՆ ԱՐԴԻ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ) 681

14.1. *Պատմական անդրադարձ՝ արդի սահմանադրական արժեբանության դիտանկյունից* 683

14.1.1. Ազգային-եկեղեցական ժողովների սահմանադիր դերն ու նշանակությունը 683
14.1.2. Կանոնական սահմանադրությունների իրավագիտական բնութագրիչները 694
14.1.3. Սահմանադրական մշակույթի բնորոշ գծերը հայ միջնադարյան իրավաքաղաքական մտքի էջերում 700
14.2. *«Սահմանադրություն», «սահմանադրական մշակույթ», «սահմանադրականություն» հասկացությունների իրավափիլիսոփայական ընկալումները նոր հազարամյակում* 723
14.3. Սահմանադրությունից՝ սահմանադրականություն. ցանկալիի և իրականի դիալեկտիկան 740
14.4. Սահմանադրական մշակույթը եվրոպական արդի իրավամտածողության համակարգում 750
14.5. *Սահմանադրական մշակույթի դրսևորման բնույթն ու առանձնահատկությունները հայ նոր իրականության պայմաններում* 764
14.6. *Սահմանադրականության երաշխավորման արդի մարտահրավերները* 793
14.6.1. Պետականության և սահմանադրականության փոխառնչությունները 793
14.6.2. Վերազգային սահմանադրականության նոր դիմագիծը 796
14.6.3. Սահմանադրականության երաշխավորումը որպես իրավական պետության չափանիշ 798
14.6.4. Սահմանադրականության երաշխիքներն անգլո-ամերիկյան և մայրցամաքային իրավական համակարգերում 832
14.6.5. Սահմանադրականությունը քաղաքականության և իրավունքի խաչմերուկում 841
14.6.6. Հասարակական համաձայնության և հանդուրժողականության սահմանադրական ակունքները 844
14.6.7. Անձի սոցիալական վարքագծի և իշխանության քաղաքական ու հանրային վարքագծի սահմանադրականացման հիմնախնդիրը 846
14.6.8. Սահմանադրականության հիմնական ձևախեղումները վերափոխվող հասարակական համակարգերում 850
14.6.9. Սահմանադրական զարգացումների նոր մարտահրավերները 868

Գրականության ցանկ........ 873

Հավելված - 1. - «Սահմանադրություն» հասկացությունը հայ հասարակական-քաղաքական ու իրավափիլիսոփայական մտքի էջերում 923

Հավելված -2. - Ժողովածուի հեղինակներ 939

ՀԱՎԵԼՎԱԾ -2

ԺՈՂՈՎԱԾՈՒԻ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐ

Բոզոյան Ազատ

Ծնվել է 1954 թ.: 1978 թ. ավարտել է ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետը, 1981 թ.՝ ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի ասպիրանտուրան:

1984 թ. պաշտպանել է թեկնածուական, իսկ 1995 թ.՝ դոկտորական ատենախոսություն: Աշխատում է ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտում, իբրև Արևելյան աղբյուրագիտության և պատմագրության բաժնի վարիչ:

Հրապարակել է 10 մենագրություն և շուրջ 180 հոդված:

Եղիազարյան Արման

Ծնվել է 1977 թ.: 1999 թ. ավարտել է ԵՊՀ միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետը: 2006 թ. պաշտպանել է թեկնածուական, իսկ 2012 թ.՝ դոկտորական ատենախոսություն:

2009 թվականից դասախոսում է ԵՊՀ Սփյուռքագիտության ամբիոնում: 2013 թ.-ից ամբիոնի վարիչն է:

Հեղինակ է 6 մենագրության (նաև համահեղինակ՝ 2 աշխատության) և շուրջ 100 գիտական հոդվածների:

Թանանյան Գրիգոր

Ծնվել է 1952 թ.: 1978 թ. ավարտել է ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետի փիլիսոփայության բաժինը: 1978 թ.-ից դասախոսել է Երևանի անասնաբուժական-անասնաբուծական ինստիտուտում: 1996 թ.-ից աշխատում է ՀՀ Ազգային ժողովում՝ որպես արձանագրային բաժնի վարիչ:

Հեղինակ է շուրջ 60 գիտական, գիտահանրամատչելի, հրապարախոսական հոդվածների և ուսումնամեթոդական ձեռնարկների:

Հակոբյան Ալեքսան

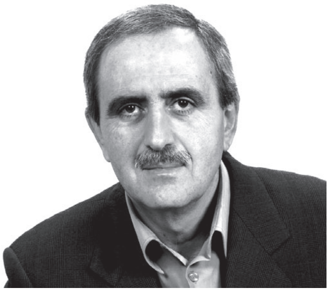

Ծնվել է 1955 թ.: 1978 թ. ավարտել է ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետը, 1981 թ.՝ ԽՍՀՄ ԳԱ Արևելագիտության ինստիտուտի Սանկտ-Պետերբուրգի (Լենինգրադի) բաժանմունքի ասպիրանտուրան:

1985 թ. ստացել է պատմական գիտությունների թեկնածուի, 2014-ին՝ պատմական գիտությունների դոկտորի աստիճան:

Ներկայումս ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի Քրիստոնյա Արևելքի բաժնի վարիչն է:

Հեղինակ է վեց մենագրությունների և 82 գիտական հոդվածների ու բնագրերի գիտաքննական հրատարակությունների:

Հարությունյան Գագիկ

Ծնվել է 1948 թ.: 1970 թ. ավարտել է ԵՊՀ տնտեսագիտության ֆակուլտետը, իսկ 1973-ին՝ ԵՊՀ ասպիրանտուրան: 1974 թ. ստացել է տնտեսագիտության թեկնածուի, 1999 թ.՝ իրավագիտության դոկտորի գիտական աստիճան:

1990 թ. ընտրվել է Գերագույն խորհրդի պատգամավոր, ԳԽ փոխնախագահ, 1991 թ. ընտրվել է ՀՀ փոխնախագահ, 1991 թ. նոյեմբերից մինչև 1992 թ. հուլիսը կատարել է ՀՀ վարչապետի պարտականությունները, 1996-2018 թթ. եղել է ՀՀ Սահմանադրական դատարանի նախագահը: 2018 թ. մարտից մինչև 2019 թ. մայիսը եղել է ՀՀ Բարձրագույն դատական խորհրդի նախագահը:

2014-2015 թթ. եղել է Սահմանադրական արդարադատության համաշխարհային կոնգրեսի բյուրոյի նախագահը: Ներկայումս «Սահմանադրական մշակույթ» միջազգային վերլուծական կենտրոնի հոգաբարձուների խորհրդի նախագահն է, Եվրախորհրդի «Ժողովրդավարություն՝ իրավունքի միջոցով» եվրոպական հանձնաժողովի անդամ, «Конституционное правосудие» միջազգային հանդեսի խմբագրական խորհրդի նախագահը:

1972 թ.-ից դասախոսություններով հանդես է եկել ԵՊՀ-ում, Երևանի Սլավոնական, Ֆրանսիական, Ամերիկյան համալսարաններում, ՀՀ Կառավարման ակադեմիայում, Մոսկվայի Լոմոնոսովի անվան համալսարանում, Կլերմոն Ֆերանի համալսարանում (Ֆրանսիա), Քեմբրիջի համալսարանում (Անգլիա):

Հեղինակ է 47 մենագրությունների և ավելի քան 200 գիտական հրապարակումների:

Մարության Հարություն

Ծնվել է 1956 թ.: 1978 թ. ավարտել է ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետը, իսկ 1983 թ.՝ ԽՍՀՄ Գիտությունների ակադեմիայի Ն. Ն. Միկլուխո-Մակլայի անվան ազգագրության ինստիտուտի ասպիրանտուրան:

1984 թ. պաշտպանել է թեկնածուական, իսկ 2007 թ.՝ դոկտորական ատենախոսություն:

Ներկայումս «Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտ» հիմնադրամի տնօրենն է, ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի արդիականության ազգաբանության բաժնի գլխավոր գիտաշխատող:

Հեղինակ է երեք մենագրությունների և 117 գիտական հոդվածների, համահեղինակ է հինգ կոլեկտիվ մենագրությունների:

Միրզոյան Նարինե

Ծնվել է 1986 թ.: 2008 թ. ավարտել է ԵՊՀ աստվածաբանության ֆակուլտետի մագիստրատուրան, իսկ 2012 թ.՝ ԵՊՀ վարդապետական աստվածաբանության ամբիոնի ասպիրանտուրան: 2015 թ. պաշտպանել է թեկնածուական ատենախոսություն:

2011 թ.-ից դասախոսում է ԵՊՀ աստվածաբանության ֆակուլտետում:

Հեղինակել է տասներկու գիտական հոդված:

Մովսիսյան Արտակ

Ծնվել է 1970 թ.: 1994 թ. ավարտել է ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետը, իսկ 1997-ին՝ ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի ասպիրանտուրան: 1997 թ. պաշտպանել է թեկնածուական, իսկ 2015 թ.՝ դոկտորական ատենախոսություն:

1998 թ.-ից դասախոսում է ԵՊՀ Հայոց պատմության ամբիոնում, իսկ 2016 թ.-ից նշված ամբիոնի վարիչն է: ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի առաջատար գիտաշխատող է:

Հեղինակ է երեսուն մենագրությունների և ավելի քան հարյուր գիտական հոդվածների:

2020 թ. հոկտեմբերի 3-ին կնքել է մահկանացուն:

Վաղարշյան Արթուր

Ծնվել է 1963 թ.: 1989 թ. ավարտել է ԵՊՀ իրավաբանական ֆակուլտետը, իսկ 1992-ին՝ ԵՊՀ ասպիրանտուրան:

1996 թ. ստացել է իրավագիտության թեկնածուի, իսկ 2013 թ.՝ իրավագիտության դոկտորի գիտական աստիճան:

1993 թ.-ից դասախոսում է ԵՊՀ իրավաբանության ֆակուլտետում: 2005 թ.-ից ԵՊՀ պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի վարիչն է:

2020 թ. սեպտեմբերի 15-ին ընտրվել է Սահմանադրական դատարանի դատավոր:

Հեղինակ է 20 մենագրությունների և 67 հոդվածների, համահեղինակ է բազմաթիվ կոլեկտիվ մենագրությունների և ուսումնական ձեռնարկների:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՍ ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱԾԻՆ
«ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹ»
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՎԵՐԼՈՒԾԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԱՐԺԵԲԱՆԱԿԱՆ ԱԿՈՒՆՔՆԵՐԸ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՀԱԶԱՐԱՄՅԱ ՏԱՐԵԳՐՈՒԹՅԱՆ ԾԱԼՔԵՐՈՒՄ

ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ-ԽՄԲԱԳԻՐՆԵՐ՝

Գ. Գ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ – «Սահմանադրական մշակույթ» միջազգային վերլուծական կենտրոնի հոգաբարձուների խորհրդի նախագահ, իրավագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
– ԵՊՀ Հայոց պատմության ամբիոնի վարիչ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

ՏԵՐ ԱՐԱՐԱՏ ՔԱՀԱՆԱ ՊՈՂՈՍՅԱՆ – Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի Հրատարակչական բաժնի և «Վաչե և Թամար Մանուկյան» Մատենադարանի տնօրեն

Ս. ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ – Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի Հրատարակչական բաժնի գլխավոր խմբագիր, պատմական գիտությունների թեկնածու

ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐ

Բոզոյան Ազատ	**Հակոբյան Ալեքսան**	**Միրզոյան Նարինե**
Եղիազարյան Արման	**Հարությունյան Գագիկ**	**Մովսիսյան Արտակ**
Թանանյան Գրիգոր	**Մարության Հարություն**	**Վաղարշյան Արթուր**

Հրատարակչության տնօրեն՝ Տ. Արարատ քահանա Պողոսյան

Հրատարակչական խորհրդի անդամներ՝ Տ. Մկրտիչ եպս. Պռոշյան, Տ. Ռուբեն վրդ. Զարգարյան, Տ. Ասողիկ աբղ.Կարապետյան, Տ. Արարատ քհն. Պողոսյան, Տ. Գաբրիել քհն. Վարդանյան, Գևորգ Տեր-Վարդանյան, Կարեն Մաթևոսյան

Սրբագրիչ՝ Նանա Գրիգորյան

Էջադրումը՝ Տ. Ղևոնդ ավ. քհն. Մայիլյանի

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱԾՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆ - 2020

Չափսը՝ 70x100 1/16, թուղթը՝ 70 գ.,
ծավալը՝ 944 + 40 ներդիր էջ:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ ՍՈՒՐԲ
ԷՋՄԻԱԾՆԻ ՏՊԱՐԱՆ